

СТЕЖКАМИ СКОРБОТИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ У ДОНЕЦЬКУ: ЄВРЕЙСЬКЕ ГЕТТО У БІЛОМУ КАР'ЄРІ

Роботу виконала:

Мітюкова Інна Сергіївна,
учениця 8-Г класу Донецького ліцею № 12
Калінінського району м. Донецька

Керівник роботи:

Кожем'яка Оксана Леонідівна,
вчитель історії ліцею, вчитель-методист

Зміст

Вступ.

Єврейське гетто у Білому Кар'єрі під час окупації Сталіно німецько-фашистськими загарбниками.

1. Визначення поняття гетто та їх сутності.
2. Організація єврейських гетто на окупованих українських землях.
3. Євреї Сталіно у перші місяці окупації.
4. Гетто у Білому Кар'єрі як засіб винищення євреїв міста.

Висновки.

Список використаних джерел.

Додатки.

На конкурсі робота зайняла 1 місце.

Вступ

Міжетнічні конфлікти в сучасному світі доводять, на жаль, що людському співтовариству не вистає сьогодні толерантності й уроки однієї з найжахливіших сторінок новітньої історії ХХ століття – Голокосту – є актуальним матеріалом, на якому у молоді можна формувати почуття толерантності та поваги до інших націй та народів. Сприймаючи ці події як загальнолюдську трагедію і пам'ятаючи про її жахливі наслідки, юне покоління докладає чимало зусиль для того, щоб вона ніколи не повторилася і щоб наступні покоління ніколи не забували про ті страшні часи.

Голокост став для планети величезною трагедією, яка в першу чергу заторкнула європейське єврейство. Власне, це була і трагедія всього людства, яке вперше побачило і дізналося, як мало цінується і кожне конкретне людське життя, і життя цілого народу, в даному випадку – єврейського, який нацисти хотіли повністю знищити.

Голокост (від англ. Holocaust) – систематичне переслідування і знищення нацистами та їх посібниками людей через расову, етнічну, національну належність, сексуальну орієнтацію або генетичний тип, як неповноцінних, у межах расової теорії в 1933–1945 рр. [1, с. 14].

Ця теорія була складовою частиною нацистських планів завоювання світового панування. Найважливішим елементом ідеології, політики і практики німецької расової теорії 1933–1945 рр. був антисемітизм, що поставив кінцевою метою повне фізичне знищення євреїв у світі. Крім стратегічної мети фашисти ставили перед собою і тактичні цілі. В галузі економіки – усунення діяльних конкурентів, конфіскація єврейської власності, дармова робоча сила. В галузі внутрішньої політики – консолідація і зміцнення режиму й усієї нації за рахунок «викорінення головного підривного та розкладаючого елемента», яким вони вважали єврейство. В галузі зовнішньої політики – ослаблення і деморалізація суперника шляхом поширення хибної інформації про євреїв. В галузі соціально-психологічній – прищеплення німецькому обивателю відчуття расової переваги, ненависті та жорстокості до «інородців». У галузі соціально-практичній – відпрацювання прийомів і методів придушення та знищення населення, перетворення його в слухняне стадо.

Однією з територій, на яких нацисти планували реалізувати такі цілі, була Україна. Тут геноцид євреїв набув відкритої і гранично жорстокої форми. У розумінні нацистів в Україні жили не просто євреї як народ, а євреї «більшовицькі», що були головною силою та основою радянської влади і могли стати основним рушієм світової революції, для запобігання якій необхідно було в будь-які способи позбавитися від її носія.

Фізичне вбивство євреїв в Україні, що розпочалося з перших днів окупації, стало частиною «остаточного вирішення єврейського питання», етапом

підготовки території України до німецької колонізації. Здійснюючи на практиці директиву плану «Барбаросса», в якому були сформульовані «особливі завдання» Гітлера щодо знищення євреїв і комуністичних діячів на окупованій території, гітлерівці перетворили Україну в сировинну базу для Райху з підневільними робітниками. Одним із «дійових» засобів вирішення «єврейського питання» стало створення на окупованих територіях гетто. Не в останню чергу «завдяки» їм до 1944 року, коли територія України була звільнена, тут не залишилось практично жодного єврея, окрім тих, кого не встигли знищити, або тих, що переховувалися.

Сутність проблеми, що вирішується у роботі, полягає в аналізі явища Голокосту та гетто, як одного з його найяскравіших і найтрагічніших проявів, з'ясування злочинних дій німецько-фашистської окупаційної влади щодо єврейського населення на загарбаних територіях. **Об'єктом дослідження** є гетто у Донецьку (Юзівці, Сталіно), з'ясування причин і мети його створення та ролі у винищенні єврейського населення міста під час фашистської окупації міста у 1941–1943 рр.

Що таке гетто? Які його ознаки? Які відомості зафіксовані про існування в Юзівці єврейського гетто в історичній та мемуарній літературі, документальних джерелах? Скільки людей чекали на свою смерть у Юзівському гетто? На ці та інші запитання покликане відповісти це дослідження, **мету якого** можна сформулювати як виявлення, обробка та поширення історичних даних і фактів про існування гетто в Юзівці у період нацистської окупації 1941–1943 рр.

Завданням роботи є конкретний опис процесу створення гетто, наведення свідчень очевидців щодо умов перебування в ньому та ставлення окупаційних властей до мешканців гетто, статистичних підрахунків щодо кількості знищених євреїв.

Під час підготовки дослідження довелося стикнутися з тим, що літератури та документів з теми мало, і їх важко знайти в бібліотеках. Лише деякі дані вміщено у виданнях центрів вивчення історії Голокосту. Частина матеріалів вдалося розшукати у публікаціях місцевих ЗМІ (газети «Донбасс», «Город», єврейське видання «Наш дім»), дослідженнях місцевого письменника В. Шутова, вчених-краєзнавців Д. Титаренка, В. Мікушева, З. Букуєвської, М. Когана, В. Стьопкіна.

Найповнішим і чи не єдиним на сьогодні документом, який відкриває багато невідомих подробиць з проблеми, є матеріали судово-слідчої справи № 60 090 за звинуваченням групи нацистських посібників, що зберігається в архіві Управління Служби безпеки України в Донецькій області, які виявлені у 2000 році начальником підрозділу УСБУ В. Мікушевим та істориком Д. Титаренком, розсекречені і відтоді активно цитовані дослідниками.

Що стосується конкретних історичних праць з обраної теми, то вони практично відсутні. Виняток складає стаття вже згаданого Д. Титаренка «Гетто

в Юзівці (Сталіно): свідчать документи», опублікована у часописі «Голокост і сучасність» (№ 1, 2007), що ґрунтується на вказаному документі.

Достовірне і детальне з'ясування і висвітлення проблеми, на думку автора, дуже потрібне для того, щоб довічно збереглася пам'ять про мільйони закатованих мучеників, щоб історична пам'ять людей була надійним виявом дружби, порозуміння і толерантних взаємовідносин між представниками різних національностей.

1. Визначення поняття гетто та їх сутності

При розкритті поняття гетто користуються визначенням, яке було прийняте 5-ю судовою колегією суду із соціальних питань землі Північний Рейн – Вестфалія. Згідно з ним гетто характеризується тим, що «переслідуваних примусово відособлюють, концентрують та поселяють у певних помешканнях. При цьому примус поширюється не на помешкання, а на перебування в цілому».

Майже аналогічне тлумачення визначення міститься у Законі України «Про жертви нацистських переслідувань» від 23 березня 2000 року [2], який визначає правові, економічні та організаційні засади державної політики щодо жертв нацистських переслідувань і спрямований на їх соціальний захист та збереження пам'яті про них. Згідно із Законом жертвами нацистських переслідувань є особи, які в роки Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни постраждали від нацистських переслідувань, а саме злочинного позбавлення волі мирного населення на тимчасово окупованій території України або за її межами шляхом ув'язнення його у концентраційних таборах, гетто, інших місцях примусового тримання, насильне вивезення на примусові роботи на територію Німеччини або її союзників. Одним з проявів нацистського переслідування Закон визнає перебування в гетто – на частині території населеного пункту, виділеній для примусового тримання осіб єврейської національності з метою їх ізоляції та подальшого знищення [2].

Сам термін «гетто» як позначення замкнутого єврейського кварталу походить з Італії від назви ливарної майстерні у Венеції, що виготовляла гармати, поблизу якого знаходився єврейський квартал, який у 1516 році був оточений стіною і оголошений єдиною частиною міста, де дозволялося жити євреям [1, с. 13].

Булла папи Павла IV (1555) зобов'язала євреїв Рима та інших міст у папських володіннях мешкати в особливих кварталах чи вулицях, огорожених стіною з єдиними воротами, що зачинялися на ніч. Папські булли з 1562 р всі такі ділянки міста, відведені євреям, називають одним спільним словом – гетто.

Італійська влада не дозволяла збільшувати межі гетто навіть при збільшенні числа мешканців, тому гетто були перенаселені і знаходилися у край поганому санітарному стані.

До кінця XVIII ст. режим гетто в деяких районах Італії послабшав, але остаточно вони були відмінені лише наприкінці XIX ст.

У роки Другої світової війни нацисти обрали цей термін для позначення спеціально відведених для примусового утримання євреїв частин міста з метою їхньої ізоляції та подальшого знищення. Ідея концентрації євреїв у певних місцях була висунута Гітлером у 1939 році. Початок створення гетто фашистами було покладено 21 вересня 1939 р. телеграмою шефа РСХА Р. Гейдріха в оперативні дивізії у Польщі, в якій відмічалось, що перші дії, які слід вжити стосовно євреїв, це їх концентрація і переміщення з містечок та сіл у великі міста. Далі Гейдріх відмічав: «Концентрація євреїв у містах виходить з принципів загальної безпеки для того, щоб певні квартали були взагалі недоступні для євреїв; також, виходячи з розрахунку економічних потреб, їм не буде дозволено покидати гетто і виходити на вулицю ввечері, після певної години» [3, с. 56].

Перше гетто було створене на території Польщі у Варшаві (жовтень 1939 р.) [4, с. 82–83]. У березні 1941 р. його населення складало близько 445 тис. осіб [3, с. 56]. Останнє єврейське гетто також знаходилося у Польщі – в Лодзі і проіснувало з квітня 1940 р. до серпня 1944 р., коли було знищене фашистами.

Євреї спочатку не підозрювали про наміри нацистів. Однак встановлений останніми жорстокий нелюдський режим для гетто й особливо депортації його мешканців у місця, звідки ніхто не лише не повертався назад, а й не подавав про себе будь-якої звістки, незабаром змінили ставлення євреїв до гетто.

Існувало два типи гетто: відкриті, відмічені спеціальними вивісками як район проживання євреїв, вихід з якого був відносно вільним; і закриті, оточені загорожею та стінами, ізольовані від зовнішнього світу [5, с. 37].

У кожному гетто власті призначали юденрат (єврейську раду), голові якої надавали певних повноважень всередині гетто, але використовували його головним чином як виконавця своїх наказів. Залежно від чисельності населення гетто, до складу юденрату входило від 12 до 24 осіб. Основним завданням керівництва гетто було здійснення контактів з владою, організація трудової повинності, збір грошових та інших коштів, постачання населення продовольством, забезпечення його медичною та соціальною допомогою. З часом на юденрат і єврейську поліцію, що знаходилася у його підпорядкуванні, покладалася відповідальність за відправку людей на примусові роботи та відбір тих, кого мали вислати у табори смерті [5, с. 38–39].

Коли приймалося рішення про ліквідацію гетто, німці закликали євреїв добровільно з'являтися для переведення їх в трудові табори, інколи супроводжуючи заклик обіцянками покращити умови життя. Але в більшості випадків мешканці гетто силою зганялися на збірні пункти, звідки їх перевозили поїздами до таборів смерті. Власне й саме нацистське командування

не приховувало того, що гетто виконували роль своєрідного збірного та пересильного пункту. Про це свідчать і численні накази та розпорядження окупаційної влади. Так, комендант польського міста Лодзь Фрідріх Юбельхор у своєму наказі про переселення євреїв до гетто стверджував: «Створення гетто... є тільки проміжним етапом... Кінцева ж мета у будь-якому випадку – спалити дотла цей розсадник чуми» [6, с. 84].

Варто підкреслити, що:

а) гетто виявлялося смертельним випробуванням не лише для фізичної природи людини, а й для її психічного й морального стану. Для тих, хто вижив у гетто, перебування у ньому залишалося травмою на все життя;

б) досвід демонструє, що навіть у нелюдських відносинах існування можна було залишатися людиною і, допомагаючи іншим, зберігати власну гідність;

в) досвід гетто робить дуже актуальним поняття самопожертви і подвигу [4, с. 76].

2. Організація єврейських гетто на окупованих українських землях

За час окупації українських земель фашисти знищили тут 5 мільйонів 264 тисячі громадян, у тому числі 2,4 мільйона євреїв.

Акції масового знищення відбувалися на підставі «Указу про комісарів» від 7 липня 1941 р., за яким проводилися масові вбивства осіб єврейської національності. У серпні 1941 р. особисто А. Гітлером та Г. Герінгом був відданий наказ про тотальне знищення євреїв, що проживали на території СРСР. Текст документа не зберігся, можливо, розпорядження керівників Райху віддавалося своїм підлеглим усно. Але із середини серпня 1941 р. на окупованих територіях України починається масове знищення євреїв незалежно від віку і статі [7, с. 319].

До причин та мотивів жорстокості нацистів щодо представників так званих «третьосортних народів», серед яких насамперед євреї, варто віднести:

- расово-етнічну нетерпимість, викладену в розпорядженнях та наказах командування;
- бажання «звільнити» завойовану територію від «неповноцінних» народів;
- складність утримання великої кількості людей в ізольованих районах (гетто);
- потреба у дармовій неоплачуваній робочій силі, яка б виконувала найважчу та найбруднішу роботу;
- залякування та приборкання мешканців окупованих територій, викорінення прагнення до будь-якого опору та непокори «новій» владі;
- посилення моральних та психологічних протиріч між євреями та представниками інших народів, що проживали на окупованій території [24, с. 163].

Процес знищення проходив у кілька етапів:

1. Виявлення євреїв із загальної кількості населення шляхом перепису, який здійснювався за наказом військової влади органами місцевого самоврядування;
2. Переселення євреїв у гетто, де були створення жакливі умови утримування;
3. Перевезення євреїв (загальну кількість яких через відсутність документації, що свідчила про саму акцію та інформувала про особи страчених, встановити важко) до місць розстрілу і сам розстріл.

Особлива беззахисність українських євреїв перед нацистами була зумовлена тим, що на відміну від решти європейської єврейської спільноти вони не були об'єктивно проінформовані про справжнє ставлення гітлерівців до єврейства, оскільки після підписання пакту Молотова – Ріббентропа і радянсько-німецької угоди про дружбу і кордони сталінська цензура практично не пропускала повідомлень про нацистський антисемітизм.

Однак чисельність єврейського населення та нестача ресурсів для їх знищення змусили окупантів шукати інші шляхи «боротьби з жидами».

З цією метою тут було створено 250 таборів та гетто як місць тимчасової концентрації напередодні знищення.

Створювати гетто нацисти розпочали в липні – серпні 1941 р. на західних землях і продовжували у міру їхнього просування вглиб радянської території в центральних та східних областях України.

Процес їх створення у різних регіонах України мав значні відмінності. У східних областях у більшості випадків гетто були місцями попереднього утримання, концентрації та ізоляції, що проводилися напередодні або незадовго до проведення акцій фізичного знищення євреїв [8, с. 14]. Сучасні правові оцінки діяльності вказують на спільні з концтаборами ознаки.

Тому тривалий час в обігу для позначення місць скупчення єврейського населення вживався термін «табори», однак за специфікою організації та функціонування вони представляли собою модель саме гетто [4, с. 75].

Як правило, для гетто виділялася найнепридатніша територія, для якої були характерні такі ознаки:

- найбільшій район міста;
- скупчення великої кількості людей, жаклива перенаселеність (до 15–20 осіб в одній кімнаті з різних сімей);
- відсутність води, каналізації;
- голод, хвороби, висока смертність;
- постійні акції знищення [9, с. 29].

Підставою для створення гетто на окупованих територіях Радянського Союзу (в тому числі й України) слугували розпорядження нацистських

властей, як, наприклад, «Директиви з поводження з євреями» райхскомісара Остланда Лозе, що в категоричні формі наказували: «Євреям забороняється:

1. Виїжджати із своєї місцевості або змінювати місце проживання...
2. Користуватися тротуарами, громадським транспортом, автомобілями.
3. Користуватися місцями і закладами відпочинку...
4. Відвідувати театри, кінотеатри, бібліотеки та музеї.
5. Відвідувати школи...

Стосовно єврейського майна:

- 1...майно єврейського населення підлягає конфіскації і здачі на зберігання.
2. Обов'язкова реєстрація: все єврейське майно підлягає реєстрації...
3. Примусова здача майна: єврейське майно підлягає здачі за спеціальною вимогою. Вимога може бути оформлена як загальне оголошення або як наказ, адресований окремим конкретним особам...

В гетто євреї повинні отримувати лише стільки продуктів, скільки їх може виділити решта населення, але не більше, ніж необхідно для підтримки їх існування. Це ж стосується і розподілу всіх інших предметів першої необхідності...

Євреї, придатні до роботи, будуть у міру потреби залучатися до примусових робіт. Економічні інтереси представників місцевого населення, які гідні підтримки, не повинні зазнавати збитків від використання єврейської примусової праці...» [12, с. 47–49].

Умови життя в єврейських районах були жахливими: щоденна виснажлива праця всіх працездатних, яких колонами виводили на будівництво шляхів, розбирання завалів, прибирання вулиць тощо. В гетто не вистачало палива, мила, води, і його мешканцям було важко дотримуватися чистоти у домівках, слідкувати за особистою гігієною. Голодне існування, відсутність медичної допомоги, епідемії – все це скорочувало життя в'язнів.

Найбільшим на території України було гетто у Львові, яке існувало з листопада 1941 по червень 1943 року. До нього мали переселитися до 150 тис. євреїв міста, а в районі, який був виділений під гетто, проживало всього 20 тис. мешканців [25, с. 39]. Усього ж за час існування тут утримувалося 409 тис. осіб. Відомо також про існування гетто й у інших населених пунктах: Бершаді, Борщові, Бродах, Кременці, Луцьку, Могилеві-Подільському, Острозі, Стрию, Умані, Ярмолинцях тощо.

3. Євреї Сталіно у перші місяці окупації

Донбас не минула трагедія Голокосту. За даними перепису населення, у 1939 р. в області проживало 65 556 євреїв, що були зосереджені в основному в 121 населеному пункті, переважно в містах. Сталіно (колишня Юзівка) було одним із таких міст. Єврейське населення міста складало 24 991 особу [10, с. 68].

Як і по всій Україні, більшість єврейського населення Донбасу не була своєчасно поінформована про смертельну небезпеку, яка їм загрожувала, і не встигла вчасно евакуюватися. Крім того, середнє і старше покоління пам'ятало німців часів Першої світової війни та початку ХХ століття як людей, що поводитися доволі чемно і порядно. Помилка багатьох євреїв (і не євреїв теж) була в тому, що вони уявляють собі не могли, що це вже були не німці, а нацисти.

За ЦУМом по вул. Кобозєва біля будинку санепідемстанції, мешкав відомий у місті лікар-дерматолог Кауфман. На початку століття він вчився в Німеччині. Кауфман сам вірив і невтомно повторював оточуючим: «Ну що ви! Німці – культурна нація: Шиллер, Гете! – Вони принесуть нам порядок і культуру». Його розстріляли в перші ж тижні окупації.

Тож трагедія євреїв Сталіно почалася відразу після захоплення окупантами міста 26 жовтня 1941 року. Уже в перші дні окупації у найпомітніших місцях – на дверях організацій та установ, вітринах магазинів були розклеєні накази про негайну обов'язкову реєстрацію усіх комуністів та євреїв [26, с. 22]. Вони начебто чимось «особливо завинили» перед новим режимом, відчувши на собі постійний страх, приниження і повне безправ'я: на одязі всім наказано було носити пов'язки із зірками Давида; у трамваях для них відводилися «особливі» – найгірші місця. Навіть у черзі за водою до міських колонок «жиди» завжди повинні були стояти останніми. Українці, хоч загалом теж жили погано й голодно, хоча б отримували продукти по картках, євреї ж харчувалися буквально «підніжним кормом» [23].

Незважаючи на заборону згадувати Голост у радянський період, інформація про нього все ж потихеньку почала з'являтися в історичній та документально-художній літературі. Одним з перших про знищення євреїв Юзівки заговорив відомий донецький письменник Віктор Шутов. В одному зі своїх найвідоміших творів – художньо-документальній повісті «Смерти смотрели в лице» – він так описував одну з перших операцій зі знищення євреїв у місті: «Місяць назад Андрей Андреевич проходив мимо Пожарной площади. Неожиданно ее оцепили солдаты. Вскоре привезли человек пятьдесят евреев – стариков, женщин, детей. На них наставили автоматы и скомандовали:

– А ну, танцуйте, юды!

Люди не двинулись с места. Над их головами просвистели пули, снова взлетел гортанный крик:

– На столб, собака! Буду стрелять!

Но приземистый седоватый мужчина рванул на себе рубаху и пошел на немца. У того от злости перекосило лицо, он разрядил автомат в старика. Перепуганные подростки под улюлюканье и регот солдатни прильнули к столам, пытаясь вскарабкаться на них. Обессиленные старики и женщины пританцовывали на месте. Высокий немец вышел из цепи и направился к тан-

чующим. Схватил за руку курчавую девчонку, дернул изо всей силы и бросил на землю. Всхлипывая, она стала подниматься на четвереньки, но солдат выстрелил ей в затылок...» [26, с. 25–26].

Завдяки такій політиці та постійним акціям знищення на кінець листопада – початок грудня 1941 року в місті залишилося всього близько 3 тис. осіб єврейської національності [16, с. 43].

Відразу після окупації Сталіно були створені єврейські общини, членам яких було суворо наказано слідувати за виконанням наказу окупантів носити нарукавні пов'язки із зіркою Давида [11].

Але, незважаючи на розпорядження влади, більшість людей не поспішали реєструватися у комендатурах та на біржах праці. Серед них чималий відсоток складала євреї. Вже 11 грудня 1941 р. «Донецкий вісник» опублікував наказ польового коменданта, в якому зазначалося: «Встановлено, що єврейське населення Юзівки більшою мірою бере участь в саботажі. За це воно обкладається штрафом у розмірі 800 тисяч марок або 8 млн. рублів».

Виявлення та облік євреїв були б неможливими без активної допомоги з боку місцевих поліцаїв, що прагнули вислужитися перед окупантами, або українців, які з якихось корисних міркувань чи з бажання помститися за довоєнні конфлікти, частіше за все побутового значення, зраджували євреїв.

Здавалося, що євреї окупованої Юзівки особливо завинили перед новим режимом. Вони відчували все: постійний голод, повне безправ'я: від поїздки в трамваї на особливих місцях до можливості набрати води з колонки, де євреї завжди повинні були бути у черзі останніми. Якщо українці отримували продукти по картках, євреї жили «на підніжному кормі» [22].

Але навіть таке принизливе положення не врятувало їх від знищення. Оперативною командою 6, яка дислокувалася у Сталіно і мала загопи в Макіївці і Бердянську, та зондеркомандою 46, що знаходилася в Краматорську (з березня 1942 – у Горлівці), загопи в Артемівську, Слов'янську і Костянтинівці протягом 1941–1942 рр. було знищено більше третини довоєнної кількості євреїв – 25 133 осіб, що складає 20% від загального числа жертв у Донбасі [12, с. 18].

4. Гетто у Білому Кар'єрі як засіб винищення євреїв міста

Одним із важливих і досі нез'ясованих до кінця питань винищення єврейського населення Юзівки є питання існування в місті в роки окупації єврейського гетто. Обставини, час заснування та знищення гетто ніяк не могли бути визначеними в силу того, що факт його існування не був ніяк задокументований, принаймні дослідники не могли знайти таких документів.

Пошуки розпоряджень місцевої влади, протоколів допиту нацистських злочинців, причетних до встановлення окупаційного режиму в Юзівці, свідчень очевидців, які б могли дати відповідь на запитання: «Чи було

у Донецьку єврейське гетто?», велися за запитом Єврейської ради України, Донецького обласного відділу товариства «Україна–Ізраїль», єврейської організації «Хесед-Цдака», інших громадських організацій та з ініціативи окремих істориків-краєзнавців. Велику зацікавленість у розв'язанні проблеми виявляли відомий донецький письменник Віктор Шутов, історик Дмитро Титаренко, краєзнавці Зінаїда Букуєвська, Михайло Коган, Володимир Стьопкін та інші.

Тема існування гетто обговорювалася на багатьох конференціях та семінарах, зокрема, на Круглому столі «Уроки пам'яті», присвяченому 65-й річниці від початку масових акцій зі знищення мирних мешканців Донецької області німецько-фашистськими окупантами у 1941–1943 рр., що відбувся 12 грудня 2006 р. в обласній науковій бібліотеці [22].

Крім істориків, вчених, представників місцевої влади та обласної єврейської общини в її роботі взяли участь і учні донецьких шкіл, дослідники теми Голокосту в тому числі, і представники ліцею № 12.

Але тривалий час дослідники, визнаючи факт знищення євреїв у місті, існування в ньому гетто заперечували. Вперше про нього в повний голос заговорив у вже згадуваній повісті «Смерти смотрели в лицо» Віктор Шутов, абстрактно датуючи створення гетто початком 1942 року: «Аресты евреев начали в одиннадцать часов ночи. Брали всех: стариков, женщин, детей. К пяти утра их согнали на участки. С рассветом прибыли сотрудники СД. Произвели обыски, забрали вещи. Перепуганных людей построили в колонны и под конвоем повели на Белый карьер. Отстававших били плетками и прикладами. Над толпами висел плач, взлетали крики, раздавались стоны. Более трех тысяч евреев загнали за колючую проволоку. Землянок для всех не хватило, хотя в каждую набилось по несколько десятков человек. Часть арестованных отправили в тюрьму СД. А потом всех обреченных сбросили в шурф. К нему возили в обычных машинах и в «душегубке». Землянки на Белом карьере сравняли с землей» [26, с. 67].

Але для більш доказових висновків підстав довгий час не було. Лише недавно віднайдені документи дозволяють підтвердити цей факт.

Документом, який відкриває багато невідомих подробиць з досліджуваної проблеми є матеріали судово-слідчої справи № 60 090 у 8 томах за звинуваченням групи нацистських посібників, що зберігається в архіві Управління Служби безпеки України в Донецькій області. Документи справи (протоколи допитів обвинувачених, свідчення очевидців, протоколи судового засідання тощо) було виявлено у 2000 році начальником підрозділу УСБУ в Донецькій області В. Мікушевим та істориком Д. Титаренком і з того часу часто використовувалися дослідниками Голокосту та місцевими краєзнавцями [15, с. 119–120].

Згідно з документами, у березні 1942 р. там, де зараз знаходиться цирк «Космос», в той час був Білий Кар'єр, в якому до революції видобували крейду,

було створене єврейське гетто, куди були виселені всі євреї. Місце обирали особисто бургомістр Петушков та його заступник, а з травня 1942 року – бургомістр Юзівки А. Ейхман, 1904 року народження, за національністю німець, уродженець с. Вальтдорф Запорізької області, колишній член ВКП(б) [16].

У Білому Кар'єрі була «Нахалівка» – селище, що складалося із самовільно та безсистемно збудованих землянок і напівземлянок, в яких жили люди, що приїхали у Сталіно під час індустріалізації та голоду 1932 – 1933 років для роботи на промислових підприємствах міста, в основному металургійному та машинобудівному заводах. Їх виселили, а в землянки загнали прикладами та нагайками євреїв.

Окупаційна газета «Донецький вісник», що виходила в Юзівці, почала готувати громадську думку до появи на території міста гетто. 15 березня 1942 року у статті «Кінець більшовицьких “собаківень”», яка описувала важкі житлові умови мешканців міста і прагнення окупаційної влади допомогти юзівцям з вирішенням проблеми, запланувавши їхнє переселення у вільні квартири, автор інформував населення міста про заплановане «тимчасове» переселення у звільнені «собаківні» єврейського населення міста: «Почато обстеження землянок в районі цегляного заводу та нафтосховища. Всі вони будуть знесені, а їхні володарі отримають влаштовані квартири. Тимчасово залишиться лише одна «собаківня», що знаходиться по-сусідству з парком культури та відпочинку. Туди будуть переселені жида...» [13, с. 3]. Про подальшу долю «переселенців», здебільшого безпомічних стариків, жінок і дітей, автор матеріалу навіть не задумувався.

Мешканців звільнених чотирьох вулиць Білого Кар'єру окупанти переселили в спорожнілі будинки робітників металургійного заводу, що встигли евакуюватися ще до приходу німців. Звільнені халупи – «собаківні» були обнесіні колючим дротом, а на стовпах жовтою фарбою намалювали зірки Давида. В них селили спійманих в облавах та тих, що прийшли добровільно, євреїв.

У документах простежуються жахливі умови життя в гетто: халуп на всіх не вистачало, багато людей жили під відкритим небом, хворіли і помирали, особливо діти і старики. Хліба давали тільки 200 г на добу на особу.

На початку існування гетто його мешканці, розраховуючи вижити, намагались виконувати вимоги окупантів і співпрацювали з ними. Але це їх не врятувало. Спогади свідків, вміщені у знайдених документах, дозволяють зрозуміти причини такої видимої покори: єврейські родини, як правило, були великими і за найменший непослух жертвами репресій за непокору ставали всі члени сім'ї.

30 квітня 1942 р. о 2 годині ночі до кар'єру увірвалися поліцаї та німці, зібрали всіх мешканців гетто і вивезли на вантажівках до шурфу шахти 4-біс. Їх було близько 5000 осіб [15]. Стосовно дат існування гетто у істориків на сьогодні

немає однозначності. Так, відомий дослідник історії Голокосту О. Круглов у своїй роботі «Хроніка Голокосту в Україні» датує заснування гетто приблизно 25 лютого 1942 року: «Близько цієї дати в бараки на околиці Донецька були зігнані всі євреї міста» [17, с. 83], а датою його знищення називає 1 травня: «1 травня 1942 р. оперативна команда ліквідувала гетто в Донецьку» [17, с. 98]. Свою точку зору на дату заснування гетто має і німецький дослідник Андрій Ангрік. Посилаючись на матеріали, що зберігаються в німецьких архівах (свідчення нацистських пособників, судові справи), він стверджує, що гетто у Юзівці було засновано у грудні 1941 року [15, с. 125].

На підставі документальних джерел, які зберігаються в архіві УСБУ, зокрема, кримінальної справи № 60 090, порушеної щодо заступника бургомістра, а з травня 1942 року – бургомістра Сталіно А.А. Ейхмана та інших осіб, які співробітничали з німецькою окупаційною владою, дослідникам-краєзнавцям вдалося довести ще донедавна недоведений факт існування гетто в Юзівці «...на околиці міста, щоб менше його бачило населення» [13, с. 3]. У своїх свідченнях Ейхман розкриває історію його створення та існування.

«...В кінці лютого 1942 р. з Берліна в СД приїхав представник гестапо Гальдерберг, який разом з Графом з'явився до мене і бургомістра Петушкова в міську управу, де на спільній нараді з начальниками поліції і бургомістрами районів було вирішено створити в визначеному місці єврейську общину – гетто, куди повинно було бути переселене все єврейське населення, в тому числі діти і старики. Місцем для гетто було обрано Білий Кар'єр, розташований неподалік від Бальфурівського мосту (з протоколу допиту А. Ейхмана від 28 квітня 1946 року) [15, с. 121].

Для проведення заходів в трьохденний термін було доручено мені – Ейхману, Петушкову і Долгову виселити із вказаного місця землянок все населення; кар'єр був обнесений колючим парканом і виставлені поліцейські вартові. Цей захід було здійснено в дводенний термін.

У березні 1942 р. нами був виданий наказ начальникам поліції і бургомістрам районів звести все єврейське населення в гетто, при цьому кожній родині пропонувалося взяти з собою цінності, кращі речі і продукти харчування на п'ять-шість днів, а ключі від квартир передати поліції, що проводила переселення.

Внаслідок цих заходів з усіх районів зганялися єврейські сім'ї. Слабких та дітей підтримували і несли на руках, поліцейські батогами і прикладами їх підганяли, чувся стогін, крик і плач дітей. Все населення було зігнане у вказане місце і, у зв'язку з обмеженістю землянок, частина з них залишилася під відкритим небом. Всі цінності і майно сімей вилучалися і передавалися в СД, а зібране єврейське населення – понад 3-х тис. осіб знищувалося шляхом отруєння і відправлялося в спеціальних газових машинах. Їх трупи скидалися у

стовбур шахти на Калинівці. Після цього землянки поліцією були зруйновані» (з протоколу допиту Ейхмана від 28 квітня 1946 р.) [18, с. 5].

У більш пізніх допитах А. Ейхман визнавав: «...євреї знищувалися – це факт, якщо хто врятувався, то дивом» (з протоколу судового засідання від 16–24 вересня 1946 р.) [15, с. 121].

Безпосереднім виконавцем знищення єврейського населення гетто в Сталіно була німецька жандармерія, що діяла за наказом окупаційної влади. Що стосується місцевих колабораціоністів, то їх роль у таких акціях зазвичай зводилася до допоміжних функцій: забезпечити охорону, підготувати та прибрати місце страти тощо.

У справі з обвинувачення А. Ейхмана вміщено також протоколи допитів свідків Г.Л. Іофіс та Б.А. Гекер, які перебували у гетто і лише дивом залишилися в живих. Інформація свідків доповнює картину тих страшних місяців. Так, свідок Г. Іофіс показував: «...Міській управі, очолюваній Петушковим і Ейхманом, підкорялася поліція міста та районів. Через поліцію Ейхман і Петушков проводили винищення громадян єврейської національності. За їх вказівкою поліція щодня заарештовувала єврейські сім'ї, знущалася з них, а потім гестапо знищувала цих громадян і трупи скидали в стовбур шахти № 4 біс на Калинівці. В березні 1942 року громадян єврейської національності, що залишилися у Сталіно, поліцейські масово заарештовували й родинами зганяли їх у Білий Кар'єр, а їх квартири розграбовували» [21, с. 3].

На перших порах існування ворота поселення не зачинялися, і кожен, поміщений в гетто, міг вийти в місто на пошуки їжі та води.

Але пізніше вихід за колючий дріт був заборонений. І навіть легальний вихід за огорожу міг перетворитися на трагедію, бо згідно із загальною інструкцією про дотримання режиму в гетто, особи, які порушують визначений порядок і режим, підлягали розстрілу: «Міська управа забороняла громадянам виходити з кар'єру на базар чи в інші місця» [21, с. 3].

Вийти за загорожу можна було тільки на роботу та й то під конвоєм. Групами по 20 – 100 осіб мешканців гетто ганяли на роботи, з яких багато людей не поверталось [14].

«В кінці квітня 1942 року це населення було винищене і трупи були скинуті в стовбур шахти № 4 біс. У кар'єрах знаходилося понад 300 сімей» [21, с. 3]. Серед загиблих виявилось 12 родичів Г. Іофіса: «3 числа вказаної категорії осіб були арештовані поліцією і розстріляні – моя сестра Іофіс Дора, моя мати – Іофіс Ольга Наумівна, сестра матері – Раскіна Ріва Наумівна, їх мати, 70 років, дві сестри батька та ін. Всі вказані громадяни, а правильніше – мої родичі були заарештовані першим відділком поліції міста Сталіно, де начальником був зрадник Батьківщини Бабенко» (з протоколу допиту Б.А. Гекер від 12 липня 1946 р.) [15, с. 122].

Багато невідомих фактів сповістила суду свідок Б. Гекер, яка із своєю родиною також була переселена в гетто: «З окупацією Сталіно німецькими військами розпорядженням міськуправи була створена єврейська община, після чого було наказано всім євреям незалежно від віку одягнути нарукавні пов'язки. Після цього всі особи, які мали пов'язки: лікарі, вчителі, діти, жінки, люди похилого віку виганялися на примусові роботи для німецьких окупантів. Мене, хвору стару людину, та інших євреїв ганяли на важкі роботи поліцейські з третього відділку, прізвищ їхніх я не знаю, на розчистку снігу розбирання завалених цеглою будинків та інші важкі роботи [15, с. 123].

В кінці 1941 р. я дізналася, що за розпорядженням міськуправи розвішеним по місту, на єврейське населення накладалася контрибуція спочатку 3 млн. крб., а пізніше до 8 млн. крб. Оскільки у мене коштів не було, я не могла сплатити. Хто не виплачував, у того грабували майно. Тож після того, як було оголошено про сплату контрибуції прийшли поліцейські і забрали у мене всі меблі та одяг.

Таким чином пограбувавши єврейське населення, мене та інших євреїв заарештували і направили в кар'єр у гетто [22].

На початку 1942 року, точно місяць не пам'ятаю, я зі своїм 12 річним сином, своїми родичами: донькою, сестрою, у якої теж була донька з двома дітьми, невісткою – всі єврейської національності, що мали нарукавні пов'язки, які зобов'язувала носити німецька влада, були доставлені під конвоєм у кар'єр, де вже було багато євреїв – жінок, стариків і дітей.

Тут я знаходилася до 30 квітня 1942 року» (з протоколу допиту Б.А. Гекер від 12 липня 1946 р.) [15, с. 123].

Життя в гетто було щоденним важким випробуванням і несло смертельну небезпеку для всіх його мешканців: «Кожен ранок до нас приходили поліцейські, відбирали чоловіків і жінок по 10, 20, 100 осіб і кудись гнали на роботу. Частина з них поверталася назад, інші ж безслідно зникали. Знаходячись у кар'єрі все єврейське населення гетто розміщувалося у розбитих будинках, без вікон і дверей, часто на вулиці, хоча на дворі була зима і продуктів абсолютно не давали. Я та інші громадяни голодували, діти і люди похилого віку вмирили з голоду, але на це ніхто не звертав уваги» (з протоколу допиту Б.А. Гекер від 12 липня 1946 р.) [15, с. 123].

На судовому засіданні Б. Гекер також показала, що поміченим у гетто особам давали в день по 200 г хліба: «Коли ми просили хліба у поліцейських, вони заявляли, що ми начебто всі магазини пограбували при відступі Червоної Армії з Донбасу.

Знаходячись в цьому Білому Кар'єрі, мене та інших осіб єврейської національності ганяли на важкі роботи у перший відділок поліції міста Сталіно на третю лінію, де заставляли переносити дерева, дошки, чистити туалети, прибирати двір поліції [13, с. 3].

Будучи я роботі в 1-му відділку поліції приблизно в березні 1942 року я бачила, як із цього відділення посадили на автомашину понад 50 чоловік арештованих радянських громадян і євреїв, серед яких були діти. Поруч з машиною стояла дівчинка у віці 15-16 років і плакала. Двоє поліцейських взяли її і кинули в кузов автомашини, після чого машина пішла, куди, я не знаю» [15, с. 124].

Аналогічні долі були задалегідь визначені окупантами і всім мешканцям гетто. «30 квітня 1942 року о 2 год. ночі в Білий Кар'єр прибули поліцейські та німці. Вони оголосили, щоб ми збиралися, взяли з собою на три дні хліба, золоті речі, добрий одяг. Нас начебто переводили на інше місце проживання. Хтось сказав, що нас поведуть на розстріл. Я шепнула своєму синові, щоб він біг а сама пішла в уборну, звідки спустилася у яр, кілька годин пролежала, а після втекла з Сталіно у Полтавську область, видаючи себе за полячку. Відносно моїх родичів, яких було в гетто 28 осіб, – всі вони не повернулися, про долю їх нічого невідомо» (з протоколу допиту Б.А. Гекер від 12 липня 1946 р.) [22]. Лише слідство та судовий процес над нацистськими прислужниками допомогли жінці з'ясувати обставини загибелі її близьких.

Наведені свідчення, переважна частина яких міститься у вказаній багатотомній кримінальній справі А. Ейхмана № 60 090, довели факт існування гетто і знищення його мешканців у шурфі шахти 4-біс.

Ще кілька свідчень очевидців, нині живих, чи тих, хто вже пішов із життя, зберігаються у донецькому музеї «Донбас нескорений». Серед них і спогади Марії Каждан (Коган): «В кінци лютого – на початку березня 1942 нас всіх насильно переселили в землянки у Білому Кар'єрі. Там було жахливо, холодно і голодно. Я була ще дуже слабкою, щоб виходити з цього табору в пошуках їжі та роботи (під час спроби евакуюватися у жовтні 1941 р. колона біженців попала під німецьке бомбардування, в результаті якого дівчина отримала травму – перелом ноги). Табір охоронявся вартовими із собаками. Існував лише один вхід-вихід. Єдине, що я пам'ятаю дуже чітко, це страх, який проникав у всі клітинки тіла. У повітрі наче висіло передчуття загибелі.

В той день 30 квітня я ні на секунду не могла уявити собі, що, йдучи до Макіївки (на зустріч з хірургом та медичною сестрою, які лікували дівчину і доглядали за нею), бачу всіх востаннє. Коли під вечір 1 травня я, ще нічого не знаючи, поверталася додому, мене зупинила російська жінка, здається її, як і мене, звали Марією. До війни вона, як і я, працювала в облплані. “Куди ти йдеш? – запитала вона, – туди не можна. Їх вночі всіх забрали”.

Безперечно, я сильно злякалася... Єдине вірне рішення, яке я без коливань змогла прийняти – це повернутися у Макіївку до своїх рятувальників» [20].

Існує багато доказів та свідчень очевидців, які переконують, що у важкі роки нацистської окупації місцеве неєврейське населення не втратило людяності, не зайняло позиції сторонніх спостерігачів подій, що відбувалися.

На Донеччині, де є досить вагомий перелік людей, яких визнано Праведниками народів світу, тисячі випадків, коли представники інших національностей приходили на допомогу євреям: переховували їх від німецького переслідування та облав, попереджували про каральні акції, забезпечували надійними документами, допомагали врятуватися. Незважаючи на реальну загрозу застосування репресій аж до смертного покарання щодо членів всієї родини, місцеві жителі брали участь у порятунку євреїв. Без їх допомоги цей порятунок був би неможливим. Так, виступаючи на Круглому столі «Уроки пам'яті» 12 грудня 2006 року, директор народного музею заводу точного машинобудування Емма Кравчинська навела маловідомі дані про те, що під час полювання на євреїв мешканці Юзівки знаходили під своїми дверима підкинутих єврейських малюків. Їх батьки сподівалися, що таким чином зможуть врятувати своїх дітей [23].

Про ще один із таких випадків свідчить Марія Каждан: «Медсестра Марія Данилівна та її донька Ірина зустріли мене із співчуттям, ми довго плакали разом, спати полягали лише під ранок.

Я ховалася в їхньому домі близько трьох тижнів... А потім Марія Данилівна принесла довідку, що я, Клименко Марія, лежала у рудничній лікарні з приводу перелому правої ноги. Таким чином я отримала документ на чуже прізвище. Потрібно було йти з тих місць, ще мене могли впізнати... Я добралася до Херсона, Миколаєва, два роки до звільнення мешкала у Одесі. У 1944 році я знову повернулася у Сталіно» [20].

Лише два місяці, за свідченням архівних документів, проіснувало Юзівське гетто. Здавалося б, невеликий термін. Але він встиг вмстити в себе страждання, муки та смерть тисяч наших земляків, залишившись однією з найтрагічніших, але разом з тим і однією з найгероїчніших сторінок історії міста періоду німецько-фашистської окупації.

Висновки

Зберегти, відновити та поширити серед громадян України пам'ять про героїчні сторінки минулого – обов'язок сучасної молоді, яка повинна якомога ретельніше дослідити історичні корені, зібрати та передати нащадкам історичні спогади, зберегти історичну пам'ять.

На думку автора, саме у молодого покоління необхідно виховувати правильні погляди щодо нацизму і расизму, відокремлюючи правдиві історичні події та розважені думки про них від сфальсифікованих даних і нездорових бажань, несправедливого ставлення до інших націй, рас, культур і релігій. Саме тому тема Голокосту в цілому і Юзівського гетто, як місця концентрації та утримання євреїв перед їх фізичним знищенням під час окупації, обрана для детальної роботи, а результати її мається на меті донести широкому колу сучасних підлітків різних національностей.

У представленому матеріалі досліджено героїчні сторінки історії єврейського населення міста Юзівки часів німецько-фашистської окупації у 1941 – 1942 роках, однією з яких є єврейське гетто, створене у Білому Кар'єрі, проаналізовано причини його створення та характерні особливості; на підставі документальних і публіцистичних джерел та свідчень очевидців з'ясовано масштаби трагедії єврейського населення Юзівки та необхідності збереження пам'яті про трагічні сторінки історії з метою їх недопущення у майбутньому тощо.

Висновки, зроблені на основі розглянутих джерел, можна виокремити в кілька положень:

1. Геноцид євреїв на території окупованої Юзівки відбувся у два етапи.
2. Протягом жовтня 1941 р. – січня 1942 р. каральні підрозділи знищили значну частину євреїв міста. Акції знищення єврейського населення міста уже до початку 1942 року набули рис тотальності.
3. Щоб прискорити і спростити процес знищення євреїв, кількість яких у Юзівці була досить вагомою, окупаційна влада вдалася до гетоїзації – створення місць тимчасової концентрації та ізоляції євреїв як проміжної ланки перед знищенням.
4. У ході другого етапу геноциду, що відбувався у березні – квітні 1942 року, євреї були зосереджені в гетто.
5. Згідно з документальними даними та свідченнями очевидців Юзівське гетто було закритого типу, оскільки мало єдиний вихід, який охоронявся вартовими із собаками. Однак деякий час його мешканці могли «виходити з цього табору в пошуках їжі та роботи».
6. Акції знищення євреїв – мешканців гетто були проведені окупаційними властями та місцевою поліцією наприкінці квітня – на початку травня 1942 року.
7. Аналіз наявних джерел дозволяє стверджувати факт існування гетто в Юзівці, отже, Донецьк має бути занесено до переліку міст, де існували гетто.

Використана література.

1. Гісем О., Мартинюк О. Голокост в Україні (1941–1944). Словник-довідник. – К.: УЦВГ, 2003. – 56 с.
2. Закон України «Про жертви нацистських переслідувань», 23 березня 2000 року N 1584-III.
3. Гутман И., Галиль Н. Катастрофа и память о ней. – Иерусалим. – 292 с.
4. Холокост в Украине: история, психология, этика. Материалы к учебному курсу / Сост. Т. Чайка. – К.: Дух і літера, 2002. – 94 с.
5. Альман И.А., Гербер А.Е., Полторац Д.И. История Холокоста на территории СССР. Учебное пособие. – М.: Фонд «Холокост», 2001. – 80 с.

6. Чтобы знали и помнили. Память о Катастрофе в Яд Вашем. – Иерусалим: Яд Вашем. – 2007. – 326 с., илл.

7. Гончаренко О.М. Нацистська політика щодо євреїв // Черкащина в контексті історії України. Матеріали другої науково-красознавчої конференції Черкащини (до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.). – Черкаси: «Ваш дім», 2005.

8. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941 – 1944) / Упорядн. М.Г. Дубик. – К., 2000. – 304 с.

9. Подольський А.Ю. Уроки минулого. Історія Голокосту в Україні / Навч. посібник. – К.: Сфера, 2007. – 100 с.

10. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Основные итоги. – М., 1992. – С. 68.

11. www.ortodox.donbass.com.

12. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов / Ред. И. Арад. – Иерусалим: Национальный Институт Памяти жертв нацизма и героев Сопротивления, 1992. – 424 с.

13. Микушев В., Титаренко Д. Тайны юзовского гетто // Донбасс. – 2001. – 18 мая.

14. www.infodon.org.ua/Stalino/202

15. Титаренко Д. Гетто в Юзівці (Сталіно): свідчать документи // Голокост і сучасність. – 2007. – № 1. – С. 119–125.

16. Справка об обстоятельствах существования в период нацистской оккупации на территории г. Сталино еврейского гетто № 17/506-нс от 14 марта 2001 г. Проректору по научной работе Донецкого национального университета Ступину А.Б. (цит. за: Титаренко Д. Гетто в Юзівці (Сталіно): свідчать документи // Голокост і сучасність. – 2007. – № 1. – С. 119–125).

17. Круглов А.И. Хроника Холокоста в Украине. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.

18. Коган Михаил. В Сталино было гетто // Наш дом. – 2002. – 1 июня. – С. 5.

19. Круглов А.Н. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины. – К.: 2000. – 224 с.

20. <http://www.gorod.donbass.com/archive/html/1941252001.htm>.

21. Лях Людмила. Было ли гетто в Донецке? Расследование «Города» // Город. – 2001. – № 25 (28 июня).

22. Відповідь управління Служби Безпеки України в Донецькій області № 17/813 нс від 19 квітня 2001 року на лист за номером 24 від 02.02.2001 координатору збору та систематизації матеріалів по сталінському гетто від Фонду «Героїзм та Холокост» Когану М.А.

23. http://www.aen.ru/index.php?page=article&category=sketches&article_id=535.

24. Джолос С.В. Мотиви військових злодіянь нацистів // Черкащина в контексті історії України. Матеріали другої науково-красознавчої конференції

Черкащини (до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.). – Черкаси: «Ваш дім», 2005.

25. Кабанчик І.Б. Історія скорботи та героїзму: Методичний посібник з історії Голокосту. Дніпропетровськ: Центр «Ткума», Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – 96 с.

26. Шутов В.В. Смерти смотрели в лицо: Повесть. – 3-е изд., испр. и доп. – Донецк: Донбасс, 1981. – 439 с.

РЕЦЕНЗІЯ

**НА РОБОТУ ІННИ МІТЮКОВОЇ
«СТЕЖКАМИ СКОРБОТИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ У ДОНЕЦЬКУ:
ЄВРЕЙСЬКЕ ГЕТТО У БІЛОМУ КАР'ЄРІ»**

Пропоновану роботу присвячено висвітленню такої малодослідженої теми, як історія гетто в місті Сталіно (Донецьк) в 1941–1943 рр.

В першій частині роботи п. Мітюкова дає загальний аналіз такого явища, як гетто, подає короткий нарис історії створення нацистами гетто на окупованій території України, акцентуючи увагу на регіональних особливостях цього процесу. Авторка на основі аналізу наявної літератури показує, що гетто в східних регіонах за рядом суттєвих ознак більше нагадували концтабори, оскільки «були місцями попереднього утримання, концентрації та ізоляції, що проводилися напередодні або незадовго до проведення акцій фізичного знищення євреїв».

Але найбільш цінною, на мій погляд, є друга частина роботи, де авторка, використавши практично всю наявну (доволі нечисленну) літературу, висвітлює історію винищення євреїв Сталіно (Донецька), зокрема, історію гетто в Білому Кар'єрі. І. Мітюкова доволі переконливо показує, що це місце концентрації євреїв дійсно може бути кваліфіковане саме як гетто. Варто особливо підкреслити, що для обґрунтування цієї тези авторка залучає значну кількість наявних на сьогоднішній день документальних джерел, а не задовольняється лише реферуванням існуючої історичної та історико-публіцистичної літератури. Показуючи умови існування в гетто, І. Мітюкова аналізує також наявні свідчення тих, хто вижив, залучаючи маловідомі широкому загалу матеріали місцевих музеїв.

Таким чином, на підставі аналізу значного корпусу джерел авторка доволі переконливо доводить свою тезу про те, що Донецьк (Сталіно) може бути віднесений до переліку тих українських міст, де, хоча й нетривалий час, існувало єврейське гетто.

Не можу не відзначити напрочуд зрілий характер роботи, особливо з огляду на вік дослідниці. Це – саме дослідна робота, виконана за всіма основними канонами жанру. Зокрема, чітко визначено мету та основну проблему дослідження, його об'єкт та завдання, проаналізовано наявні джерела та літературу. Тут варто відмітити, мабуть, роботу наукового та методичного керівника роботи.

З огляду на все сказане, із задоволенням можу констатувати, що робота п. Інни Мітюкової заслуговує на найвищу оцінку. Вважаю також, що відміченим має бути і науково-методичне керівництво п. Оксани Кожем'яки.

*Комаров Ю.С.,
викладач історії Києво-Печерського ліцею № 171 «Лідер»,
вчитель-методист*